



ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Γεωργία Πετράκη*

Τα Αναγκαία Επαγγέλματα, η Αποεμπορευματοποίηση και ο Εκδημοκρατισμός της Εργασίας†

Ποια είναι τα διδάγματα της συγκυρίας της υγειονομικής κρίσης από την οπτική γωνία της κριτικής κοινωνιολογίας της εργασίας;

Η υγειονομική κρίση είναι μια ενδιαφέρουσα περίοδος, γιατί όπως όλες οι τραγικές στιγμές της ιστορίας, μας αποκαλύπτει τις βαθύτερες τάσεις που διασχίζουν το κοινωνικό βίο εμπλουτίζοντας τη συλλογική μας γνώση και τη συλλογική μας συνείδηση. Επιπλέον – επειδή οι περισσότερες και οι περισσότεροι από εμάς αναγκαζόμαστε να βγούμε από τα καθιερωμένα πλαίσια σκέψης και δράσης – μπορεί να δημιουργηθεί εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη

* Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Εργασίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

†† Το κείμενο αποτέλεσε την εισήγηση της συγγραφέα στη διαδικτυακή εκδήλωση του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς με τίτλο «Ο κόσμος της εργασίας την “επόμενη μέρα” μετά την πανδημία» (3/6/2020), η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του κύκλου εκδηλώσεων *Κοινωνία, Οικονομία & Πολιτική στη μετα-covid19 εποχή*. Το υλικό της εκδήλωσης (βίντεο κ.λπ.) βρίσκεται αναρτημένο στον ακόλουθο σύνδεσμο : <https://poulantzas.gr/o-kosmos-tis-ergasias-tin-epomeni-mera-meta-tin-pandimia-video/>

καινοτόμων και ριζοσπαστικών ιδεών. Όμως πρέπει να αξιοποιήσουμε τη γνώση που παράγεται κατά τη κρίση για υπερβούμε τη κατάσταση που μας οδήγησε εδώ.

Τα αναγκαία για την επιβίωση επαγγέλματα και η αναγκαία επαναξιολόγηση τους

Ένα πρώτο σημαντικό δίδαγμα της υγειονομικής κρίσης είναι ότι τα επαγγέλματα της φροντίδας, οι γιατροί βεβαίως αλλά και το ευρύτερο υγειονομικό προσωπικό, τα επαγγέλματα της διανομής, οι καθαριστές και οι καθαρίστριες, οι οδηγοί οι αγρότες, τα επαγγέλματα που μας εξασφαλίζουν την τροφή και την περίθαλψη, τις ελάχιστες απαραίτητες λειτουργίες και χωρίς τα οποία θα πεθαίναμε, όλα αυτά τα επαγγέλματα ήταν στη πρώτη γραμμή και αναδείχθηκε η σημασία τους για την κοινωνική αναπαραγωγή. Πρόκειται για εργασίες που μέχρι πρότινος ήταν μη ορατές, χαμηλού γοήτρου, που συνήθως τις τοποθετούμε στη κατηγορία των μη ή χαμηλά ειδικευμένων, που είναι κακοπληρωμένες και οι οποίες συχνότερα ασκούνται από γυναίκες. Οι γυναίκες είναι επίσης η πλειοψηφία στα επαγγέλματα πωλήσεων και καθαριότητας, που επίσης βρέθηκαν στη πρώτη γραμμή.

Σε πολλές χώρες έχει ανοίξει η συζήτηση για την επαναξιολόγηση των επαγγελματιών των οποίων οι υπηρεσίες και τα προϊόντα είναι βασικά και αναγκαία για την επιβίωση και τα οποία πρέπει να αναβαθμίσουμε σε αντίθεση με άλλα των οποίων η χρησιμότητα για τη κοινωνία είναι συζητήσιμη ή και αρνητική.

Είναι αλήθεια ότι υπάρχουν πολλά επαγγέλματα απαραίτητα για την επιβίωση των ανθρώπων. Οι απαραίτητες εργασίες και τα επαγγέλματα για την επιβίωσή μας είναι, προφανώς, όλοι και όλες που ασχολούνται με τη φροντίδα και την κοινωνική αναπαραγωγή. Και βέβαια, όλοι οι παραγωγοί αγαθών και υπηρεσιών που επιτρέπουν αυτήν την επιβίωση: παρακολούθηση του τηλεφωνικού δικτύου, του ενεργειακού τομέα, της πληροφορικής, της ποιότητας του νερού κ.λπ. Μπορεί κάποιος να πει όλα τα επαγγέλματα είναι χρήσιμα! Όμως χρειάζεται μάλλον να το ξανασκεφτούμε: π.χ. ο σύμβουλος επενδύσεων παράγει μια αξία σημαντική για τον εαυτό του, όμως τι αξία παράγει για τη κοινωνία;

Αυτό μας καλεί να κάνουμε το πολύ απλό τεστ που πρότεινε ο David Graebert στο Bullshit Jobs[‡] («σκατοεργασίες»): για να μάθουμε αν μια δουλειά είναι χρήσιμη ή όχι, φανταστείτε την εξαφάνισή της και κοιτάξτε τις επιπτώσεις στην κοινωνία.

Ο David Graebert υποστηρίζει ότι όταν το 1% του πληθυσμού ελέγχει το μεγαλύτερο μέρος του πλούτου μιας κοινωνίας, αυτοί ορίζουν «χρήσιμα» και «σημαντικά» καθήκοντα. Αλλά τι γίνεται με μια κοινωνία που, αφενός, περιφρονεί και υποτιμά τις νοσοκόμες, τους οδηγούς λεωφορείων, τους κηπουρούς ή τους μουσικούς – τόσα πολλά επαγγέλματα που δημιουργούν πραγματικά αξία – και, από την άλλη πλευρά, διατηρεί μια ολόκληρη τάξη «*νομικών συμβούλων εταιρειών, αναλογιστών, διαφόρων διευθυντών και άλλων υπερεκτιμημένων χαρτογιακάδων για να επιτελέσουν περιττές ή ακόμη και επιβλαβείς εργασίες*»; Ο David Graebert γράφει για την ανάγκη αναδιοργάνωσης των αξιών, η οποία θα έθετε τη δημιουργική και χρήσιμη εργασία στο επίκεντρο του πολιτισμού μας και θα έκανε την τεχνολογία ένα εργαλείο απελευθέρωσης παρά δουλείας, ικανοποιώντας τελικά τη δική μας ανάγκη νοήματος και ολοκλήρωσης.

Αν λοιπόν υιοθετήσουμε το τεστ που προτείνει ο David Graebert στο Bullshit Jobs ξαφνικά, τα συχνά τα πιο υποτιμημένα επαγγέλματα εμφανίζονται τα πιο απαραίτητα και άλλα, σήμερα εξαιρετικά καλά αμειβόμενα, εμφανίζονται ως ριζικά άχρηστα. Μπορούμε να σκεφτούμε τους συμβούλους της «Νέας Δημόσιας Διοίκησης» (“New Public Management”) που βοήθησαν στην αποδόμηση, τη συρρίκνωση και την καταστροφή των δημόσιων υπηρεσιών μας και ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια στα νοσοκομεία, καθώς και τους διαφημιστές, τους πανίσχυρους απορρυθμισμένους τραπεζίτες, τους χρηματιστές. Όλα αυτά τα επαγγέλματα που, βεβαίως, συμβάλλουν αναμφίβολα στη λειτουργία των καπιταλιστικών μας κοινωνιών, αλλά δεν είναι απαραίτητα για την επιβίωσή μας. Αυτή η διάφανη ανάδειξη της αξίας αυτών των επαγγελματιών μας ωθεί να σκεφτούμε ότι χρειάζεται να επανεξεταστεί η κλίμακα της κοινωνικής αναγνώρισης και της αμοιβής των επαγγελματιών και των εργασιών.

Στη Monde Diplomatique του Μαΐου[§] δημοσιεύεται έρευνα 3 βρετανίδων ερευνητριών γύρω από την αξία και την κοινωνική χρησιμότητα, την «κοινωνική αξία» που παράγεται ή δεν παράγεται από ένα μεγάλο αριθμό επαγγελματιών. Μας δείχνουν ότι η αξία που δημιουργεί για

[‡] David Graebert, 2018, Bullshit Jobs, Place des libraires

[§] De la valeur ignorée des métiers, Le Monde Diplomatique Mai 2020, par Pierre Rimbert

την κοινότητα μια βοηθός νοσηλεύτριας στο νοσοκομείο είναι πιο σημαντική από την αξία που δημιουργεί ένα διαφημιστής. Και σύμφωνα με την ανάλυση τους το αποτύπωμα κάποιων επαγγελματιών είναι αρνητικό για το κοινωνικό σύνολο. Μπορούμε να θέσουμε το ερώτημα η δουλειά του κοινωνιολόγου, τι αξία παράγει για το γενικό καλό; Χρειάζεται να εξετάσουμε τη συμβολή κάθε επαγγέλματος στο κοινό καλό και να ξαναδούμε τη κλίμακα των προσόντων. Ναι πρέπει να τολμήσουμε να διερωτηθούμε για τα κριτήρια αξιολόγησης των επαγγελματιών μας, διότι είναι περίεργο τα πλέον αναγκαία επαγγέλματα να είναι τα πλέον κακοπληρωμένα.

Και να σκεφτούμε πάνω στην έννοια των προσόντων και της ειδικότητας. Συνήθως όταν λέμε προσόντα/εξειδίκευση νομίζουμε ότι είναι κάτι τελείως αντικειμενικό, σπουδές και τέτοια. Όμως κάθε ειδικότητα προέρχεται και από ένα συσχετισμό δύναμης. Με δεδομένο ότι η αγορά εργασίας έχει κερματιστεί, λόγω της μερικής απασχόλησης, των μετεγκαταστάσεων, των εργολαβιών κ.λπ., η προστασία των εργαζομένων έχει μειωθεί. Παραδείγματος χάρη, σε έναν κλάδο έχουν τα συνδικάτα δύναμη να διεκδικήσουν την εξασφάλιση μιας ειδικότητας ή κάποια αύξηση μισθών;

Πρέπει λοιπόν τα επαγγέλματα που είναι αναγκαία για την επιβίωση μας να ενισχυθούν και να αναβαθμιστούν μισθολογικά σε σχέση με άλλα επαγγέλματα που κατά τη κρίση εξαφανίστηκαν, π.χ. διαφημιστές, νομικοί σύμβουλοι, σύμβουλοι μάνατζερς στις μεγάλες εταιρείες κ.λπ., που σε ένα βαθμό έχουν ευθύνη για τη σημερινή κατάσταση, γιατί αυτοί εν μέρει μας οδήγησαν στη σημερινή κατάσταση, όταν π.χ. συμβουλευούν τη μετατροπή των νοσοκομείων σε κερδοφόρες επιχειρήσεις – κάτι που έχει γίνει σε όλη την Ευρώπη – και οι οποίοι εκλαϊκεύουν τις επιταγές του νεοφιλελευθερισμού για μείωση του κράτους και των δημόσιων δαπανών και εξακολουθούν να βρίσκονται στις δομές της εξουσίας, και βέβαια υπάρχει κίνδυνος να συνεχίσουμε όπως πριν.

Η αναγκαία, για την επιβίωση, αποεμπορευματοποίηση της εργασίας

Ένα δεύτερο δίδαγμα είναι η ανάδειξη της σημασίας των δημόσιων υπηρεσιών για την επιβίωση της κοινωνίας. Παρά το γεγονός ότι ο δημόσιος τομέας και σε εμάς όπως και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες έχει υποστεί συρρίκνωση και μετάλλαξη τις τελευταίες δεκαετίες, μέσα

στην υγειονομική κρίση υπήρξε η σπονδυλική στήλη που κράτησε την κοινωνία στις βασικές της ανάγκες (υγεία, παιδεία). Αυτό μας οδηγεί να σκεφτούμε την ανάγκη για **αποεμπορευματοποίηση των στρατηγικών συλλογικών αναγκών και την εξαίρεση ορισμένων τομέων από τους νόμους της λεγόμενης «ελεύθερης αγοράς»**. Η αποεμπορευματοποίηση υπήρξε ιστορικά ο θεσμός μέσω του οποίου τα δυτικά κοινωνικά κράτη πέτυχαν διαφορετικούς βαθμούς κοινωνικής ισότητας μέσα από την καθολική (το σκανδιναβικό μοντέλο) ή την περιορισμένη πρόσβαση στα δημόσια αγαθά (το λεγόμενο κορπορατιστικό μοντέλο). Όμως η αποεμπορευματοποίηση των βασικών αναγκών έχει υποχωρήσει αισθητά σε όλη την Ευρώπη τα τελευταία 40 χρόνια με την επικράτηση της αντίληψης του νεοφιλελευθερισμού, ότι η κοινωνία πρέπει να λειτουργεί ως αποδοτική επιχείρηση. Κάτι που φάνηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης όταν τα πλέον ανθιστάμενα στην εταιρική οργάνωση συστήματα υγείας δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν στις ανάγκες που δημιούργησε η επιδημία.

Επιπλέον, με δεδομένη την διαφαινόμενη απειλητική αύξηση της ανεργίας **η εργασία πρέπει να αντιμετωπισθεί όχι ως εμπόρευμα αλλά ως δικαίωμα με τη κατοχύρωση του θεσμού της Εγγυημένης Εργασίας**. Το άρθρο 23 της Οικουμενικής Διακήρυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μας υπενθυμίζει ότι όλοι έχουν δικαίωμα στην εργασία. Η δυνατότητα κάθε πολίτη που επιθυμεί να έχει πρόσβαση σε εργασία ώστε να ζει με αξιοπρέπεια θα επέτρεπε στις κοινωνίες μας να αντιμετωπίσουν περιβαλλοντικές και κοινωνικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε. Η Ευρώπη οφείλει να συμπεριλάβει ένα πρόγραμμα Εγγυημένης Εργασίας στη Πράσινη Συμφωνία που προτείνει.

Ο αναγκαίος εκδημοκρατισμός της εργασίας

Ένα τρίτο σημείο που μας αποκάλυψε και φώτισε η κρίση της πανδημίας είναι ότι οι εργαζόμενοι άνθρωποι δεν είναι απλά οι «ανθρώπινοι πόροι» που τους διαχειρίζονται οι επιχειρήσεις. Χωρίς τη δική τους επένδυση εργασίας δεν θα υπήρχαν ούτε παραγωγή ούτε υπηρεσίες ούτε επιχειρήσεις. Μας το απέδειξαν κατά τη διάρκεια της καραντίνας αυτοί οι «αναγκαίοι» εργαζόμενοι που δούλευαν κάθε μέρα για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες όλων μας. Όμως οι εργαζόμενοι, παρόλο που συγκροτούν την αποφασιστική ραχοκοκαλιά των

επιχειρήσεων, παραμένουν ως επί το πλείστον αποκλεισμένοι από τη διακυβέρνηση του εργασιακού τους χώρου. Το δικαίωμα αυτό μονοπωλείται από τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου.

Αυτό αφορά το μοντέλο διακυβέρνησης των επιχειρήσεων το οποίο βασίζεται στην άποψη ότι αυτοί που κυβερνούν μια επιχείρηση είναι οι κάτοχοι του κεφαλαίου και οι εκπρόσωποι τους. Το ντιζάιν της επιχείρησης είναι φτιαγμένο για να παράξει κέρδη για τους μετόχους και τους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου.

Όμως πρέπει να κατανοήσουμε την επιχείρησης σαν μια πολιτική οντότητα που ζει από τη αλληλοεπίδραση του κεφαλαίου με την εργασία. Και παρόλα αυτά η εργασία είναι εκτός της διακυβέρνησης της, δηλαδή οι εργαζόμενοι δεν μπορούν να επηρεάσουν την στρατηγική της. **Εδώ το αίτημα είναι ότι δεν μπορεί η διακυβέρνηση της επιχείρησης να μένει εκτός του δημοκρατικού κοινωνικού σχεδίου.**

Δεν πρόκειται για την απαλλοτρίωση του κεφαλαίου από την κτήση του, το κεφάλαιο θα συνεχίσει να ανήκει στους ιδιοκτήτες του, εφόσον είμαστε σε καπιταλισμό, όμως πρόκειται για την ανάγκη να υπαχθεί σε άλλες προτεραιότητες και όχι μόνο αυτές του κέρδους, π.χ. την επίδραση της παραγωγής στη φύση (στις ζωντανές υπάρξεις), τη διαφύλαξη των θέσεων εργασίας. Διότι η αποκλειστική διαχείριση της ιδιοκτησίας με βάση τη κερδοφορία έχει συντριπτικά σημαντικές συνέπειες στη εργασία και όχι μόνο, κάτι που η κοινωνία πρέπει να επαναξιολογήσει. Για παράδειγμα, πώς μπορεί να διασφαλιστούν τα συμφέροντα του πλανήτη;

Σήμερα σε όλη την Ευρώπη συζητιέται η επιβίωση των επιχειρήσεων. Και ένα σημαντικό ερώτημα που πρέπει να τεθεί είναι με ποιους όρους θα διασωθούν οι επιχειρήσεις. Είναι γνωστό ότι το 2008 οι τράπεζες διεσώθησαν χωρίς όρους. Το γεγονός ότι π.χ. οι εταιρείες ανακοινώνουν η μια μετά την άλλη απίστευτο αριθμό απολύσεων έχει να κάνει και με τη δομή τους, ότι δηλαδή δίνουν λογαριασμό μόνο στους μετόχους και όχι στους εκπροσώπους της εργασίας, όπως θα έπρεπε, με δεδομένο ότι κάθε επιχείρηση βασίζεται στο κεφάλαιο αλλά και στην εργασία. Και βέβαια, σήμερα με δεδομένο τον κατακερματισμό της εργασίας και την ιδιωτικοποίηση βασικών λειτουργιών του δημόσιου συμφέροντος, η ισχύς της εργασίας συνεχώς απομειούται.

Ο εκδημοκρατισμός της επιχείρησης, η δυνατότητα της συναπόφασης και συμμετοχής των εργαζομένων στη στρατηγική της επιχείρησης είναι αναγκαία: για λόγους δικαιοσύνης, αφού οι εργαζόμενοι είναι αυτοί που κάνουν δυνατή τη παραγωγή του πλούτου, αν όχι περισσότερο

οπωσδήποτε εξίσου με το κεφάλαιο, και κατά δεύτερο, γιατί δεν είναι δυνατόν η εργασία, που αποτελεί τη ραχοκοκαλιά της ζωής μας ως κοινωνικά όντα, όπου δαπανάμε μεγάλο μέρος της ζωής μας, να υπόκειται στη μονοπώληση της διαφέντευσής της από τα συμφέροντα του κεφαλαίου. Χρειάζεται στη δομή των επιχειρήσεων να εκπροσωπηθεί εξίσου ο κόσμος της εργασίας: οι άνθρωποι, άνδρες και γυναίκες που επενδύουν το σώμα τους, την ψυχή τους, τη ζωή τους καθημερινά στη δουλειά τους. Πρέπει η διακυβέρνηση των επιχειρήσεων να απαιτεί κάτι σαν διπλή πλειοψηφία, με έγκριση από ένα σώμα που θα αντιπροσωπεύει τους εργαζόμενους και από το σώμα που εκπροσωπεί τους μετόχους και τους ιδιοκτήτες. Ο καθορισμός των εταιρικών στρατηγικών παραείναι σημαντικά θέματα για να μείνουν στα χέρια των μετόχων. Τα εργοστασιακά συμβούλια που δημιουργήθηκαν μεταπολεμικά καθώς και οι μορφές συνδιοίκησης που εφαρμόστηκαν σε κάποιες χώρες (Γερμανία, Σκανδιναβία) αν και αποτέλεσαν κρίσιμο βήμα για να δοθεί φωνή στους εργαζόμενους, έχουν πολύ περιορισμένη φωνή και απέτυχαν στο να αποτρέψουν τις κυρίαρχες εταιρικές στρατηγικές καταστροφικές τόσο για την εργασία όσο και για το περιβάλλον.

Η αύξηση των μισθών είναι κάτι σημαντικό, αλλά δεν αρκεί για να προωθηθούν οι αλλαγές που χρειάζονται. Όσο η εταιρική δομή γέρνει μονόπαντα προς το κεφάλαιο, το δίπολο πλανήτης-εργασία θα υφίστανται τις συνέπειες μιας καταστροφικής κυριαρχίας, κάτι που φάνηκε τόσο καθαρά με την επιδημία του κορονοϊού. Οι κορονοϊοί παράγονται από την εξάντληση του εδάφους και της συνεχή απομείωση των ζωτικών χώρων της άγριας ζωής μέσα από την εμπορευματοποίηση και από την άλλη τα νοσοκομεία αναπτυγμένων χωρών δεν είχαν μάσκες αναπνευστήρες και νοσηλευτικό προσωπικό, διότι μέσω του outsourcing οι μάσκες είχαν φύγει από τη χώρα, ενώ το νέο δημόσιο μάνατζμεντ 20 χρόνια τώρα είχε μετατρέψει τα νοσοκομεία σε ιδιωτικές επιχειρήσεις που λειτουργούν με βάση εταιρικά πρότυπα, ενώ το νοσηλευτικό προσωπικό – παρά τις κινητοποιήσεις – παρέμενε υποπληρωμένο και παραγνωρισμένο και συνεχώς μειούμενο κάτω από τις κραυγές «λιγότερο δημόσιο, λιγότερο δημόσιο».

Θέλω να κλείσω λέγοντας ότι χρειάζεται να κινητοποιηθούμε για ένα άλλο μοντέλο παραγωγής, εργασίας και κατανάλωσης που θα τοποθετεί τα χρήσιμα και κοινά αγαθά πάνω από την ιδιωτική συσσώρευση κερδών. Αυτός ο αναπροσανατολισμός θα δημιουργήσει εργασίες που έχουν νόημα, κυρίως σε τομείς που σήμερα βρίσκονται στη πρώτη γραμμή αλλά και στους κλάδους που θα αναπτύξει η οικολογική μετάβαση. Ένα εναλλακτικό μοντέλο παραγωγής και

εργασίας θα πρέπει να βασίζεται σε εναλλακτικούς δείκτες για την ανθρώπινη πρόοδο, δείκτες οικολογικούς, κοινωνικούς, υγείας, δημοκρατίας. Σε αυτή τη κατεύθυνση κυκλοφόρησε στις 16 Μαΐου δημόσια, σε πλανητικό επίπεδο, μεταφρασμένο σε 25 γλώσσες (και στα ελληνικά) πολιτικό κάλεσμα με τίτλο «Εκδημοκρατισμός, Αποεμπορευματοποίηση, Απορρύπανση», με την υπογραφή 3000 ερευνητών και ερευνητριών από όλο τον κόσμο, κατά βάση ακαδημαϊκών από 650 πανεπιστήμια, σε 31 χώρες. Το κείμενο αυτό με τις 3000 υπογραφές δημοσιεύτηκε την ίδια ημέρα σε 36 εφημερίδες μεταξύ των οποίων οι πολύ έγκριτες (Le Monde, Gardian) ενώ και στην Ελλάδα δημοσιεύτηκε τη Κυριακή 24 Μαΐου στην ΕΠΟΧΗ. Το κείμενο κυκλοφορεί και συνεχίζει να υπογράφεται** και να διαδίδεται με στόχο να γίνει πολιτικό εργαλείο χρήσιμο στους κοινωνικούς δρώντες.

** <https://democratizingwork.org/>